

O programu nadcházející filosofie

Je centrálním úkolem nadcházející filosofie, aby nejhlubší tušení čerpaná z dnešní doby a z předtuchy velké budoucnosti usouvztažnila s kantovským systémem, a tím je poznala. Historická kontinuita, kterou garantuje návaznost na kantovský systém, je zároveň jedinou kontinuitou se zásadním systematickým dosahem. Kant je totiž poslední a po Platónovi snad i jediný filosof, jemuž nejde bezprostředně o rozsah a hloubku, ale především a ponejprv o zdůvodnění poznání. Kantovi i Platónovi je společná důvěra, že poznání, z něhož dokážeme nejčistším způsobem vydat počet, je zároveň nejhlubší. Uvedení filosofové nedali požadavku hloubky výhost, nýbrž učinili mu jediným možným způsobem zadost tím, že jej ztotožnili s požadavkem zdůvodnění. Čím nepředvídatelněji a troufaleji se ohlašuje vývoj nadcházející filosofie, o to hlubším způsobem musí usilovat o jistotu, jejímž kritériem je systematická jednota či pravda.

Nejvýznamnější překážka, jíž musí čelit filosofie, která dbá času i věčnosti a navazuje na Kanta, však spočívá v tom, že skutečnost, jejíž poznání chtěl Kant založit a jejímž prostřednictvím chtěl poznání založit na jistotě a pravdě, je skutečnost nízkého, ba nejnižšího řádu. Problém všech velkých teorií poznání včetně Kantovy má dvě stránky a Kant dokázal přesvědčivě vysvětlit pouze jednu z nich. Jde za prvé o problém jistoty poznání, jež je trvalé, za druhé o problém hodnoty zkušenosti, jež je pomíjivá. Filosofie totiž vždy zaměřuje universální pozornost na nečasovou platnost poznání a zároveň na jistotu časové zkušenosti, považovanou za nejbližší, ne-li jediný předmět tohoto poznání. Jenomže filosofové, včetně Kanta, si neuvědomovali, že tato zkušenost je ve své celkové struktuře singulárně časová. Kant sice hodlal, především v *Prolegomenech*, odvodit principy zkušenosti z věd a zejména z matematické fyziky, zkušenost samu však primárně a ani v *Kritice čistého rozumu* neztotožňoval se světem předmětů oné vědy; a i kdyby je býval ztotožnil, jak se tomu stalo v případě

novokantovských myslitelů, i nadále by mu zůstal takto identifikovaný a určený starý pojem zkušenosti, jehož nejcharakterističtější znakem je to, že se vztahuje nejen k čistému, ale též k empirickému vědomí. A právě o to zde jde: o představu holé, primitivní a samozřejmě zkušenosti, která se Kantovi jakožto člověku, jenž svým způsobem rozčlenil horizont své doby, jevila jako jediná daná, ba jako jediná možná. Jak jsme však naznačili, tato zkušenost byla singulární, časově omezená, a i když překročíme tuto formu, kterou do jisté míry sdílela s každou zkušeností, byla zmíněná zkušenost, již bychom mohli v pregnantním smyslu označit za *světonázor*, zkušeností osvícenství. Tato zkušenost se však v podstatných rysech příliš neodlišovala od zkušenosti ostatních století novověku. Byla jednou z nejprostších zkušeností a náhledů na svět. Skutečnost, že se Kant pustil do svého obrovského díla právě v konstelaci osvícenství, znamená, že jej založil na zkušenosti redukované jakoby na nulu, na minimum významu. Dokonce lze říci, že velikost jeho pokusu, jeho radikálnost předpokládá právě takovou zkušenost, jejíž vlastní hodnota se blížila nule a která mohla získat význam (možno říci truchlivý význam) jedině díky své jistotě. Žádný předkantovský filosof neřešil takový teoreticko-poznávací úkol, žádný však neměl ani natolik volnou ruku, aby zkušenost, jejíž kvintescencí a nejlepší částí byla newtonovská fyzika, mohl uchopit hrubě a tyransky, aniž by trpěla. Autority – nikoli ve smyslu toho, čemu se musíme nekriticky podřídít, nýbrž jako duchovní veličiny, jež by dokázaly dát zkušenosti velký obsah – pro osvícenství neexistovaly. Čím je dána nízkost a prostota zkušenosti oné doby, v čem tkví její překvapivě zanedbatelná specificky metafyzická váha, je možné naznačit pozorováním toho, jak tento nízký pojem zkušenosti omezil i kantovské myšlení. Samozřejmě tu jde o totéž, co se často zdůrazňovalo jako náboženská a historická slepota osvícenství, aniž by bylo poznáno, v jakém smyslu jsou tyto znaky osvícenství vlastní celému novověku.

Pro nadcházející filosofii je nanejvýš důležité, aby rozpoznala a vytříbila ty prvky kantovského myšlení, které musíme převzít a zachovat, ty, které musíme přeformulovat, a ty, které musíme zavrhnout. Kdo žádá, abychom navázali na Kanta, vychází z přesvědčení, že tento systém, který stál na zkušenosti, jejíž metafyzické stránce učinili zadost třeba Mendelssohn či Garve, na základě téměř geniálního hledání jistoty a zdůvodnění odkryl a zpracoval takovou hloubku, jíž bude

adekvátně odpovídat teprve nadcházející nový a vyšší druh zkušenosti. Tím je vytyčen hlavní požadavek na současnou filosofii a zároveň se proklamuje jeho uskutečnitelnost: pod typikou kantovského myšlení provést teoreticko-poznávací fundaci vyššího pojmu zkušenosti. Právě to má být tématem očekávané filosofie: vykázat a jasně vyčlenit v kantovském systému jistou typiku, která dokáže být práva vyšší zkušenosti. Kant nikdy nepopřel možnost metafyziky, pouze hodlal vytyčit kritéria, jejichž prostřednictvím by bylo lze v jednotlivém případě tuto možnost prokázat. Zkušenost Kantovy doby si vystačila bez metafyziky; v Kantově době bylo jedinou historickou možností ničit její nároky, poněvadž nároky Kantových současníků na metafyziku byly projevem ochablosti nebo pokrytectví. Jde tedy o to, abychom na základě kantovské typiky dospěli k prolegomenám budoucí metafyziky a abychom přitom dostali tuto budoucí metafyziku, tuto vyšší zkušenost do zorného pole.

Revize Kanta však musí být základem budoucí filosofie nejen se zřetelem k pojmu zkušenosti a metafyziky. Metodicky, tedy z hlediska vlastní filosofie obecně, musí být jejím základem revize Kantova pojmu poznání. Také nejpodstatnější omyly kantovské teorie poznání jsou nepochybně dány jalovostí dobové zkušenosti, čímž se podvojný úkol, tj. vytvořit na půdě filosofie nový pojem poznání a novou představu o světě, stává úkolem jednolitým. Lidé často vycítili slabost kantovského pojmu poznání, když hovořili o tom, že jeho teorii schází radikalismus a důslednost. Kantova teorie poznání nezpřístupňuje oblast metafyziky proto, že sama obsahuje primitivní prvky neplodné metafyziky vylučující jakoukoli další metafyziku. V teorii poznání je každý metafyzický prvek chorobným zárodkem, který se projevuje tím, že se poznání uzavírá před svobodnou a hlubokou oblastí zkušenosti. Lze očekávat, že vývoj filosofie proběhne tak, že každá teoreticko-poznávací anihilace těchto metafyzických prvků zároveň odkáže teorii poznání k metafyzicky hlouběji naplněné zkušenosti. Historické jádro nadcházející filosofie spočívá v tom, že existuje hluboký vztah mezi zkušeností, jejíž hlubší zkoumání nikdy nemohlo vést k metafyzickým pravdám, a mezi teorií poznání, která dosud nedokázala dostatečným způsobem vymezit logické místo metafyzického bádání; přece jen se zdá, že Kant používá například termín „metafyzika přírody“ zcela ve smyslu zkoumání zkušenosti na základě teoreticko-poznávacím způsobem zajištěných principů. Nedostatky ohledně zkušenosti a metafyziky

se v rámci samotné teorie poznání projevují jako prvky spekulativní metafyziky (tj. metafyziky, jež se stala rudimentární). K těm nejdůležitějším patří tyto: za prvé, vzdor mnoha slibným pokusům plně nepřekonané pojetí poznání jakožto vztahu mezi subjekty a objekty, resp. mezi subjektem a objektem; za druhé, opět jen v náznaku překonané spojení poznání a zkušenosti s lidským empirickým vědomím. Oba tyto problémy spolu úzce souvisejí, a ačkoli Kant a novokantovci překonali objektové pojetí věci o sobě jakožto příčiny počitků, je ještě zapotřebí eliminovat subjektové pojetí poznávacího vědomí. Toto subjektové pojetí poznávacího vědomí je však vytvořeno analogicky k empirickému vědomí, proti němuž samozřejmě stojí objekty. Tato teoreticko-poznávací představa je veskrze metafyzickým rudimentem; kusem právě oné ploché „zkušenosti“ těchto století, který se vetřel do teorie poznání. Je totiž nepochybné, že v kantovském pojetí poznání hraje hlavní roli představa individuálního, tělesně-duchovního já (byť představa sublimovaná), kteréžto prostřednictvím smyslů zakouší počitky, na jejichž základě si vytváří představy. Toto pojetí je ovšem mytologií, která je co do pravdivostního obsahu stejně hodnotná jako každá jiná mytologie poznání. Známe přírodní národy takzvané preanimistické úrovně, jež se identifikují s posvátnými zvířaty a rostlinami a dávají si stejná jména; víme o šilencích, kteří se rovněž zčásti ztotožňují s objekty svého vnímání, takže je nevnímají jako objekty stojící proti nim; víme o nemocných, kteří nevztahují počitky svého těla k sobě, nýbrž k jiným bytostem, a také o jasnovidcích, kteří přinejmenším tvrdí, že dokážou zakoušet vjemy druhých lidí jako své vlastní. Běžná lidská představa o smyslovém (a duchovním) poznání je mytologií stejně jako právě uvedeně; platí to pro naši, kantovskou i předkantovskou epochu. Kantovská „zkušenost“ je v tomto ohledu, pokud jde o naivní představu zakoušení vjemů, metafyzikou čili mytologií, ovšem v moderní a nábožensky obzvlášť neplodné podobě. Zkušenost, pojatá se zřetelem k individuálnímu tělesně-duchovnímu člověku a jeho vědomí, nikoli jako systematická specifikace poznání, je ve všech svých druzích pouhým *předmětem* tohoto skutečného poznání, a to jeho psychologické větve. Toto poznání systematicky člení empirické vědomí na druhy šílenství. Poznávající člověk, poznávající empirické vědomí je druhem šíleného vědomí. Tím nechci tvrdit nic jiného než to, že v rámci empirického vědomí existují mezi jeho různými druhy pouze graduální rozdíly. Tyto rozdíly jsou zároveň

hodnotové rozdíly, jejichž kritériem ovšem nemůže být správnost poznatků, o kterou v empirické, psychologické sféře nikdy nejde; jedním z největších úkolů nadcházející filosofie bude určit právě kritérium, podle něhož rozlišíme hodnotu těchto druhů vědomí. Druhům empirického vědomí odpovídá stejné množství druhů zkušenosti, které mají co do pravosti svého vztahu k empirickému vědomí toliko hodnotu fantazie či halucinace. Objektivní vztah mezi empirickým vědomím a objektivním pojmem zkušenosti není možný. Veškerá pravá zkušenost spočívá na čistém teoreticko-poznávacím (transcendentálním) vědomí, pokud tento termín ještě můžeme použít poté, co jsme jej zbavili všeho subjektivního. Čisté transcendentální vědomí se od jakéhokoli empirického vědomí druhově liší, a je tedy otázkou, zda je zde vhodné používat termín vědomí. Hlavním filosofickým problémem, který lze patrně restituovat jedině z období scholastiky, zůstává otázka, jaký je vztah psychologického pojmu vědomí k pojmu sféry čistého poznání. Zde spočívá logické místo mnoha problémů, které nově předestřela fenomenologie. Filosofie se zakládá na tom, že ve struktuře poznání spočívá struktura zkušenosti a že ji z ní máme rozvinout. Do této zkušenosti patří i náboženství, totiž jako pravé náboženství, kde Bůh ani člověk nejsou objektem ani subjektem zkušenosti, kde naopak tato zkušenost spočívá na čistém poznání, jako jehož kvintesenci filosofie jedině může a musí myslet Boha. Je úkolem nadcházející teorie poznání, aby pro poznání odhalila sféru naprosté neutrality se zřetelem k pojmům objektu a subjektu, jinak řečeno, aby vypátrala autonomní pravlast poznání, v níž pojem poznání již v žádném smyslu neoznačuje vztah mezi dvěma metafyzickými entitami.

Programová teze budoucí filosofie by měla stanovit, že toto očistění teorie poznání, které se díky Kantovi nutně stalo radikálním problémem, by vedlo nejen k novému pojmu poznání, nýbrž i k novému pojmu zkušenosti v souladu se vztahem, který Kant shledal mezi oběma pojmy. Zkušenost ani poznání bychom nesměli, jak již bylo řečeno, vztahovat k empirickému vědomí; i zde by však zůstalo v platnosti, ba právě zde by teprve získalo skutečný smysl, že podmínky poznání jsou podmínkami zkušenosti. Nový pojem zkušenosti, založený na nových podmínkách poznání, by se stal samotným logickým místem a logickou možností metafyziky. Proč by Kant jinak činil metafyziku neustálým problémem a proč by mu zkušenost byla jediným základem poznání, když ne proto, že z hlediska jeho pojmu zkušenosti byla

metafyzika někdejšího významu vyloučena (rozuměj dobře: nikoli metafyzika obecně)? Metafyziku však rozhodně nevyznačuje nelegitimitnost jejích poznatků – proč by k ní Kant jinak psal svá prolegomena? –, nýbrž universální moc, která díky idejím bezprostředně spojuje celkovou zkušenost s pojmem Boha. Jako úkol nadcházející filosofie lze tedy stanovit objevení, resp. vytvoření takového pojmu poznání, který – tím, že vztáhne i pojem zkušenosti *výlučně* k transcendentálnímu vědomí – logicky umožní nejen mechanickou, nýbrž i náboženskou zkušenost. Naprosto tím netvrdíme, že poznání umožňuje Boha, nýbrž že umožňuje zkušenost Boha a nauku o něm.

Novokantovství lze chápat jako jistý náznak zde vyžadovaného a věcně přiměřeného směru, jímž by se měla filosofie ubírat. Hlavním problémem novokantovství bylo odstranit rozdíl mezi názorem a rozvažováním, týž metafyzický rudiment, jakým byla celá Kantova nauka o mohutnostech. Toto přetvoření pojmu poznání ihned vedlo k přetvoření pojmu zkušenosti. Je totiž nepochybné, že Kant neměl na mysli výlučnou redukci veškeré zkušenosti na zkušenost vědeckou, jakkoli se to z historického pohledu tak může jevit. Kant dozajista směřoval proti rozložení a rozdělení zkušenosti do jednotlivých vědeckých oborů, a ačkoli se pozdější teorie poznání musela vzdát rekursu ke zkušenosti v obvyklém smyslu, který byl u Kanta přítomen, přece jen je v zájmu kontinuity zkušenosti, aby byla podána jako systém věd, což novokantovství provedlo jen nedostatečně, a v metafyzice bude třeba odhalit možnost vytvořit čisté systematické kontinuum zkušenosti – ba zdá se, že v tom spočívá její vlastní význam. Z novokantovské rektifikace jedné Kantovy (nikoli základní) myšlenky v metafyzickém duchu však ihned vyplynula změna pojmu zkušenosti, jež příznačně spočívala zprvu v extrémním zformování mechanické stránky relativně prázdného osvícenského pojmu zkušenosti. Je ostatně patrné, že pojem svobody tvoří zvláštní korelaci s mechanickým pojmem zkušenosti a že jej novokantovství rozpracovalo v tomto smyslu. Ovšem i zde musíme zdůraznit, že pojem mravnost, jaký mělo osvícenství, Kant i kantovci, zahrnul celou souvislost etiky stejně málo, jako zahrnuje souvislost metafyziky to, co výše zmínění nazývají zkušeností. Nový pojem poznání tudíž zásadním způsobem promění nejen pojem zkušenosti, nýbrž i pojem svobody.

Někdo by se mohl domnívat, že objevem pojmu zkušenosti, jenž metafyzice poskytne její logické místo, bude překonán rozdíl mezi

sférou přírody a svobody. Nicméně zde, kde nejde o dokazování, nýbrž pouze o program bádání, je třeba říci toto: jakkoli je na základě nové transcendentální logiky nevyhnutelně nutné proměnit sféru dialektiky, přechodovou sféru mezi naukou o zkušenosti a naukou o svobodě, tato proměna nemůže vést k záměně svobody a zkušenosti, ač nelze vyloučit, že tato proměna pojmu svobody v dosud neznámém smyslu promění pojem zkušenosti ve smyslu metafyzickém. Ať už zde zkoumání vyvolá jakkoli nedozírné proměny, trichotomie kantovského systému patří k hlavním součástem typiky, kterou lze a kterou je především třeba zachovat. Je otázkou, zda se druhá část systému (nemluvě o obtížnosti třetí části) musí ještě vztahovat k etice, resp. zda kategorie kauzality prostřednictvím svobody nemá jiný význam; trichotomie, jejíž metafyzicky nejhlubší vztahy dosud nebyly odhaleny, je však v kantovském systému rozhodujícím způsobem založena již v potrojnosti kategorie relace. Absolutní trichotomie systému, který se právě tímto trojdělením vztahuje k celé sféře kultury, je tím, čím kantovský systém ve světodějném smyslu předčil své předchůdce. Formalistická dialektika pokantovských systémů však nestojí na určení teze jako kategorické, antiteze jako hypotetické a syntézy jako disjunktivní relace. Vedle pojmu syntézy se nanejvýš důležitým stává i pojem jisté ne-syntézy dvou pojmů, poněvadž vedle syntézy je možná i jiná relace mezi tezí a antitezí. Sotva to ovšem může vést k čtvernosti kategorií relace.

Jestliže se velká trichotomie členění filosofie musí zachovat i tehdy, pokud jsou tyto části chybně vymezeny, o jednotlivých schématech systému to bez dalšího neplatí. Stejně jako se již marburská škola snažila odbourat rozdíl mezi transcendentální logikou a estetikou (byť je sporné, zda se analogické rozlišení nutné nevrátí na vyšším stupni), bude nutné zcela revidovat tabulku kategorií, jak se dnes všeobecně požaduje. Právě při této revizi vyvstane nový pojem poznání na základě nového pojmu zkušenosti, poněvadž aristotelské kategorie byly na jedné straně Kantem stanoveny zcela svévolně, na straně druhé je využil naprosto jednostranně, se zřetelem k mechanické zkušenosti. Především je třeba uvážit, zda tabulka kategorií musí zůstat takto izolovaná a nezprostředkovaná: zda by neměla zaujmout parciální místo v nauce o řádech, nebo se takovou naukou sama stát, a zda by se při tom neměla zakládat na logicky původnějších prapojmech, resp. s nimi být spojena. Do této všeobecné nauky o řádech

by pak patřilo i to, co Kant probírá v transcendentální estetice, dále pak všechny základní pojmy nejen mechaniky, nýbrž i geometrie, jazykovědy, psychologie, popisné přírodovědy a mnoha jiných oborů, pokud by se bezprostředně vztahovaly ke kategoriím nebo k jiným nejvyšším filosofickým řádovým pojmům. Výtečným příkladem jsou základní pojmy gramatiky. Dále si musíme uvědomit, že radikálním vyřazením všeho toho, co v teorii poznání dává skrytou odpověď na skrytou otázku po vzniku poznání, se otevírá problém nepravdy, resp. omylu, jehož logickou strukturu a řád je nyní třeba prozkoumat stejně jako strukturu a řád pravdy. Omyl již nelze vykládat pomýlením, stejně jako pravdu správným rozvažováním. I toto zkoumání logické povahy nepravdy a omylu by si své kategorie mělo vybírat nejspíše v nauce o řádech: v moderní filosofii se množí hlasy, že kategoriální a podobný řád má stěžejní význam pro poznání rozličně odstupňované a také nemechanické zkušenosti. Umění, právo a dějiny, všechny tyto i další obory se musejí zaměřit na nauku o kategoriích daleko intenzivněji, než tak učinil Kant. Vazba na transcendentální logiku však zároveň vyvolává jeden z největších systémových problémů vůbec, a to otázku jeho třetího dílu, jinak řečeno otázku právě těch vědeckých druhů zkušenosti (biologických), které Kant na půdě transcendentální logiky nezpracoval, včetně problému, proč se tak stalo. Dále vyvolává otázku, jak s touto třetí částí systému souvisí umění a jak etika souvisí s částí druhou. – V transcendentální logice musí podle všeho hrát velkou roli ustavení pojmu identity, jež Kant neznal: v tabulce kategorií jej sice nenalezneme, ovšem lze se domnívat, že představuje nejvyšší transcendentálně-logický pojem a že je snad vpravdě schopen autonomně založit poznání mimo terminologii subjekt – objekt. Již v kantovském pojetí vykazuje transcendentální dialektika ideje, na nichž spočívá jednota zkušenosti. Ale jak jsme již uvedli, v případě prohloubeného pojmu zkušenosti je vedle jednoty nezbytná kontinuita a v idejích musíme prokázat základ jednoty a kontinuity oné zkušenosti, jež není vulgární a pouze vědecká, nýbrž metafyzická. Je třeba prokázat, že ideje konvergují k nejvyššímu pojmu poznání.

Stejně jako se kantovská nauka ve snaze nalézt své principy musela vypořádat s vědou, ve vztahu k níž je dokázala definovat, může i moderní filosofie provést velkou přeměnu a korekturu pojmu poznání, orientovaného jednostranně matematicko-mechanicky, jedině tím, že poznání vztáhne k jazyku, jak se o to již za Kantova života pokusil

Hamann. Vědomí toho, že filosofické poznání má být absolutně jisté a apriorní, což tuto stránku filosofie činí rovnocennou matematice, u Kanta zcela upozadilo skutečnost, že veškeré filosofické poznání získává svůj jediný výraz v jazyce, nikoli v rovnicích a číslech. Avšak možná se ukáže, že tato skutečnost je v posledku rozhodující a že kvůli ní musíme trvat na supremacii filosofie jak nad veškerou vědou, tak nad matematikou. Pojem filosofie, získaný reflexí jazykové bytnosti poznání, povede k odpovídajícímu pojmu zkušenosti, jenž obsáhne i oblasti, které se Kantovi nepodařilo začlenit do systému. Nejvyšší z nich je oblast náboženství. Požadavek na nadcházející filosofii tak konečně můžeme vyjádřit slovy: na základě kantovského systému vytvořit pojem poznání, kterému by odpovídal pojem zkušenosti, jejíž poznání by tvořilo nauku. Takovou filosofii bychom museli v její obecné části označit za teologii, nebo by jí byla nadřazena, nakolik sama obsahuje historické filosofické prvky.

Zkušenost je jednotná a kontinuální rozmanitost poznání.

Dodatek

V zájmu objasnění vztahu mezi filosofií a náboženstvím budiž zopakován obsah předchozích vět se zřetelem k systematickému schématu filosofie. Jde především o vztah tří pojmů: teorie poznání, metafyziky, náboženství. Celá filosofie se rozpadá na teorii poznání a metafyziku, resp., řečeno s Kantem, na kritickou a dogmatickou část, toto členění však jako princip dělení (nikoli jako obsahové určení) není principiálně důležité. Uvedeným rozčleněním se říká pouze tolik, že na základě celého kritického zajištění pojmů poznání a pojmu poznání obecně lze vybudovat nauku o tom, v případě čeho jsme ze všeho nejdříve teoreticko-poznávacím způsobem zajistili příslušný pojem poznání. Možná nelze přesně říci, kde končí kritická a začíná dogmatická část, poněvadž pojem dogmatiky je pouze označením přechodu od kritiky k nauce, od všeobecných k zvláštním základním pojmům. Celá filosofie je tedy teorie poznání, ale právě teorie, kritická a dogmatická teorie veškerého poznání. Obě části, kritická stejně jako dogmatická, plně spadají do filosofické sféry. A protože tomu tak je, protože se dogmatická část například nekryje s dílčími vědami, přirozeně vzniká otázka

hranice mezi filosofií a dílčí vědou. Význam termínu metafyzická, jak jsme jej zavedli v předchozím výkladu, objasňuje, že tato hranice není daností, a přeformování „zkušenosti“ na „metafyziku“ znamená, že v metafyzické čili dogmatické části filosofie, do níž přechází nejvyšší teoreticko-poznávací část, tj. část kritická, je takzvaná zkušenost virtuálně obsažena. (Exemplifikaci tohoto vztahu v případě fyziky viz v mém článku o výkladu a popisu.) Po tomto zcela obecném náčrtu vztahu mezi teorií poznání, metafyzikou a dílčí vědou zbývají ještě dvě otázky. První z nich je otázka vztahu mezi kritickým a dogmatickým prvkem v etice a v estetice, kterou nevyřešíme, ovšem musíme postulovat řešení v systematicky analogickém smyslu jako ve sféře nauky o přírodě, druhou z nich je otázka vztahu mezi filosofií a náboženstvím. Hned je zřejmé, že v zásadě nemůže jít o vztah mezi filosofií a náboženstvím, ale o vztah mezi filosofií a naukou o náboženství; jinak řečeno o vztah mezi poznáním obecně a poznáním náboženství. Také otázka po bytí náboženství, umění atd. může hrát jistou filosofickou roli, ale pouze jako otázka po filosofickém *poznání* takového bytí. Filosofie se ptá vždy po poznání, přičemž otázka poznání jejího bytí je pouze jistou, byť mimořádně výjimečnou modifikací otázky po poznání obecně. Je třeba říci: filosofie nemůže ve svém tázání nikdy narazit na jednotu bytí, nýbrž vždy jen na nové jednoty zákonitostí, jejichž integrálem je „bytí“. – Původní teoreticko-poznávací pojem, resp. teoreticko-poznávací prapojem má dvojí funkci. Za prvé je tím, co prostřednictvím své specifikace proniká v souladu s obecně logickým zdůvodněním poznání k pojmům separátních druhů poznání, a tím i k jednotlivým druhům zkušenosti. V tom spočívá jeho vlastní teoreticko-poznávací význam a zároveň ta slabší stránka jeho metafyzického významu. Původní pojem¹⁸ a prapojem poznání ovšem v této souvislosti není s to dospět ke konkrétní totalitě zkušenosti ani k jakékoli představě o bytí. Existuje však jednotu zkušenosti, kterou rozhodně nelze chápat jako sumu zkušeností a k níž se *bezprostředně* vztahuje pojem poznání jakožto nauky ve svém kontinuálním vývoji. Předmět a obsah této nauky, tato konkrétní totalita zkušenosti je náboženství, které je ovšem filosofii zprvu dáno jen jako nauka. Pramen bytí však spočívá v totalitě zkušenosti a filosofie se teprve v nauce shledává s něčím absolutním, jakožto s bytím, a tím s onou kontinuitou

¹⁸ „der Stammbegriff“ – Pozn. překl.

v bytnosti zkušenosti, jejíž zanedbání je patrně slabinou novokantovství. Z čistě metafyzického ohledu přechází původní pojem zkušenosti do totality zkušenosti zcela jinak než do svých jednotlivých specifikací, věd: totiž bezprostředně, přičemž ještě musíme vymezit, čím se smysl této bezprostřednosti odlišuje od zmíněné zprostředkovanosti. To, že je určitá zkušenost metafyzická, v přísném slova smyslu znamená, že se prostřednictvím původního pojmu poznání vztahuje ke konkrétní totalitě zkušenosti, což ovšem znamená k *bytí*. Filosofický pojem bytí se musí legitimovat náboženskému pojmu nauky, ten pak teoreticko-poznávacímu původnímu pojmu. Nešlo mi o víc než jen o načrtnutí hrubých rysů. Základní záměr tohoto vymezení vztahu mezi náboženstvím a filosofií však spočívá v tom, aby se rovnoměrně dostálo (1) požadavku virtuální jednoty náboženství a filosofie, (2) požadavku začlenění poznání náboženství do filosofie, (3) požadavku integrity trojčlenění systému.